

WYBRANE PROBLEMY REWITALIZACJI FORTÓW TWIERDZY PRZEMYŚL

Aleksandra PROKOPSKA*, Joanna PIOTROWSKA**

* Politechnika Rzeszowska, Zakład Urbanistyki i Architektury
ul. Poznańska 2, 35-959 Rzeszów e-mail: aprok@prz.edu.pl

** Politechnika Rzeszowska, Zakład Inżynierii Materiałowej i Technologii Budownictwa
Al. Powstańców Warszawy 6, 35-959 Rzeszów e-mail: jpiotrowska@tlen.pl

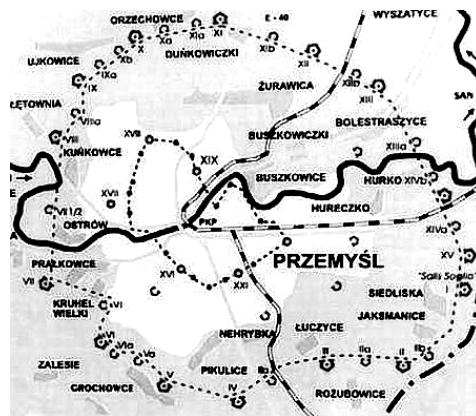
Streszczenie: Problem rewitalizacji Fortów Twierdzy Przemyśl podjęto w celu poszukiwań możliwości określenia wielodyscyplinowych uwarunkowań tego zadania. W pracy poruszono problemy historii budowy fortów oraz możliwości techniczne i urbanistyczno-architektoniczne ich rewitalizacji w ramach zasad zrównoważonego rozwoju.

Słowa kluczowe: forty, plan zagospodarowania przestrzennego, fizyka budowli, materiały budowlane.

1. WPROWADZENIE

Budowa Fortów Twierdzy Przemyśl w latach: 1854-1914 oznaczała rozwój miasta Przemyśla (w tym czasie m.in. zrealizowano budowę linii kolejowej, i wielu dróg) [3,7]. Obecnie istnieje duży obszar wokół miasta na którym znajdują się obiekty fortyfikacyjne lub ich pozostałości (Rys.1). Na obszarze tym znajdują się dwa obiekty rewitalizowane¹ (fort VIII „Łętownia”, fort XV „Borek”) jednak obszar ten jako całość wraz z obiektami fortyfikacyjnymi Twierdzy Przemyśl pozostaje w przeważającej części jako niszczonej [9]. Najtrudniejszym zadaniem przy odnowie i rewitalizacji zabytkowych budowli fortyfikacyjnych są zróżnicowane problemy fizyki budowli [4] i materiałowe. Problemów tych w przypadku rozległego obszaru Fortów historycznej Twierdzy nie sposób oddzielić od problematyki architektoniczno-urbanistycznej [11] dotyczącej zagospodarowania obszaru [13] objętego rewitalizacją i odnową. Zadania te wiążą się z nadaniem nowych funkcji użytkowych rewitalizowanym obiektom wojskowym Twierdzy. Kompleksowo zaplanowana rozbudowa infrastruktury obszaru objętego rewitalizacją może stworzyć nowe możliwości zrównoważonego rozwoju regionu.

¹ Fort Łętownia jest rewitalizowany przez prywatnego dzierżawcę Gminy Przemyśl. Fort Borek na terenie Gminy Medyka jest również rewitalizowany przez prywatnego dzierżawcę.

Rys. 1. Mapa zabudowy fortecznej Twierdzy Przemyśl. Obszar ten tworzy pierścień zewnętrzny o obwodzie ok. 45 km i powierzchni 150 km² oraz pierścień wewnętrzny tzw. rdzeń o obwodzie 15 km. Pierścień zewnętrzny składa się z fortów pancernych, artyleryjskich, schronów pogotowia, baterii i galerii strzeleckich. Pierścień wewnętrzny składa się z pojedynczych fortów, szańców, wałów ziemnych, i pozostałości czterech bram fortecznych miasta z galeriami strzeleckimi.

2. RAMY PRAWNE ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU

Ramy prawne dla tego typu przedsięwzięć tworzą głównie Konwencje Europejskie związane z zrównoważonym rozwojem:

- Konwencja Krajobrazowa sporządzona we Florencji dnia 20 października 2000r. (Dz. U. z 2006r Nr 14 poz.98.)

- Konwencja o Ochronie Dziedzictwa Architektonicznego Europy (Grenada, 3 października 1985 roku European Treaty Series (ETS)/Série des traités européens (STE) Nr 121),

- Europejska Konwencja Kulturalna (Dz.U. z 1990 r Nr 8 poz.44),

- Kryteria i procedury uznawania obiektu za Pomnik Historii (Dokument Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków. Rada Ochrony Zabytków przy Ministrze Kultury, 6 października 2005 r)

- Zasady tworzenia Parku Kulturowego. (Dokument Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków, Rada Ochrony Zabytków przy Ministrze Kultury, 6 października 2005 r).

W podnoszonym problemie rewitalizacji fortów Twierdzy Przemysł szczególnie istotna jest Konwencja Krajobrazowa, gdyż odwołuje się do wszystkich wcześniejszych konwencji i aktów prawnych dotyczących zrównoważonego rozwoju Europy.

Konwencja ta powstała, m.in. w trosce o osiągnięcie trwałego i zrównoważonego rozwoju opartego na zrównoważonych i harmonijnych relacjach pomiędzy potrzebami społecznymi, działalnością gospodarczą i środowiskiem. Konwencja ta „w ramach zrównoważonego rozwoju Europy zabezpiecza realizację ideałów i zasad, które stanowią wspólne dziedzictwo na drodze porozumień w dziedzinie społeczno-gospodarczej”.

Zgodnie z Konwencją Krajobrazową kraj-obraz jest podstawowym komponentem europejskiego dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego, przyczynia się do dobrobytu ludzi i konsolidacji europejskiej tożsamości. Urząd Miasta Przemysła podejmuje starania o uporządkowanie problemów prawnowłasnościowych dotyczących Obszarów i obiektów wchodzących w skład Twierdzy Przemysł. Niezależnie od powyższego projekty Urzędu Miasta Przemysła obejmują plany rewitalizacji i zagospodarowania Fortów Twierdzy Przemysł [10]. Współczesny rozwój naukowy i techniczny wraz z rozwojem nowych technologii i metod stwarza nowe techniczne możliwości rewitalizacyjne obiektów zabytkowych lub/i ich fragmentów.

3. TECHNICZNE PROBLEMY ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO

Problemy realizacji planów zagospodarowania przestrzennego fortów są zróżnicowane. Problemy te wynikają z ich specyficznej budowy, kształtu i usytuowania, rodzaju fortów, obecnego stanu technicznego materiałów użytych do ich budowy. W planie zagospodarowania przestrzennego Fortów istotnym problemem technicznym i jednocześnie organizacyjnym jest trudny i niebezpieczny dostęp do niezagospodarowanych, często zamaskowanych fragmentów zróżnicowanych budowli fortów. Istnieje możliwość zagospodarowania terenu Fortów i obiektów fortyfikacji w Park Krajobrazowy i Kulturowy. Tak zrealizowany Park Krajobrazowy byłby również obszarem turystycznym, w którym w odrestaurowanych i zrewitalizowanych obiektach znajdować by się mogły sale wysta-

wowe, kina, restauracje, wraz z istniejącym już muzeum. Istnieje pilna potrzeba opracowania wariantowych planów zagospodarowania przestrzennego dla poszczególnych gmin, na terenie których znajdują się fragmenty tychże Fortów. Wielowariantowe plany zagospodarowania Fortów tworzone według zasad zrównoważonego rozwoju mogłyby w przyszłości umożliwić opracowanie planu i procedur rewitalizacyjnych tego obszaru.

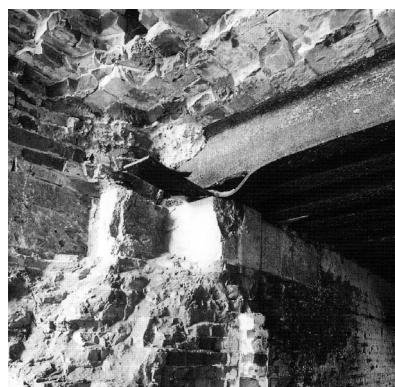
Odnosnik do literatury w tekście powinien zawierać odpowiedni numer, według wykazu zamieszczonego na końcu referatu. Numer pozycji powinien być ujęty w nawiasy kwadratowe [1]. Wykaz literatury należy uszeregować alfabetycznie według nazwisk autorów. Pozycje literaturowe tych samych autorów powinny być uszeregowane chronologicznie, np. [2, 3]. Wysokość czcionki wykazu literatury ma być równa 10pt.

4. PRZYKŁADOWO WYBRANE PROBLEMY TECHNOLOGII OSUSZANIA MURÓW

Problemy rewitalizacyjne fortów dotyczą zróżnicowanych problemów wielu dziedzin wiedzy [9] Przykładowo do podstawowych problemów technicznych w rozważanej rewitalizacji należy degradacja techniczna poszczególnych obiektów fortów związana z wysokim stopniem zawilgocenia wałów ziemnych i murów kilkudziesięciu istniejących obiektów oraz wraz z niebezpiecznie rozwijająca się na tych budowlach zielenią maskująca [8].

Zgodnie z wiedzą i sztuką budowlaną zawilgocone mury osuszone być powinny co najmniej z następujących powodów:

- aby zatrzymać proces niszczenia i obniżania ich wytrzymałości, oraz aby zapewnić w przyszłości komfort pomieszczeń zrewitalizowanego obiektu.

Rys. 2. Fort XV „Borek”. Fragment zniszczonego stropu i ścian [5]. Ściany ceglane wykonane z cegły produkowanej w czasie budowy w cegielni w Nehrybce i Pikulicach”[12]. Zaprawa cementowo-wapienna [12], obecnie nie spełnia swojej funkcji (korozja materiału, zaprawa łuszczy się).

Aby doprowadzić fragmenty murów (Rys. 2.) rozważanych fortyfikacji do stanu użytkowania, trzeba m.in. podjąć wykonanie następujących operacji:

- osuszyć mur,
- zaizolować go tak, aby zawilgocenie z tych samych źródeł już się nie pojawiło,
- dokonać renowacji, czyli m.in. usunąć następstwa zawilgocenia i wykonać nowe tynki.

Woda jako element destrukcyjny występuje w murze w kilku formach: może być związana chemicznie, fizykochemicznie, fizyko mechanicznie lub też występować jako nie związana. Osuszanie murów dotyczy przypadków wody higroskopijnej, kapilarnej oraz wolnej wody wypełniającej większe wolne przestrzenie. W przypadku rozważanych fortyfikacji niewątpliwym problemem związany m.in. z zawilgoceniem i destrukcją murów stwarza rosnąca na nich, nasadzona niegdyś umyślnie zieleń maskująca.

5. ARCHIWALNE SPRAWOZDANIA Z BUDOWY FORTÓW PRZEMYSKICH, PROBLEMY MATERIAŁOWE

Zgodnie z zachowanymi archiwalnymi sprawozdaniami z budowy kruszywo do betonu było materiałem o bardzo różnicowanej jakości.[1]. Dodatkowo według zachowanych raportów austriackich czasem brakowało doświadczenia przy realizacji budowli fortyfikacyjnych z wykorzystaniem betonu jako nowym materiałem i nową technologią jego wykonywania. Wskazywano na brak danych na temat trwałości betonu pod wpływem działania warunków atmosferycznych [2]. Sprawozdania zawierają również szczegółowe dane konstrukcyjne jak grubość konkretnego stropu, sposób jego wykonania i pielęgnacji, miejsca umieszczania izolacji przeciwwilgociowej i jej brak [12] itp. Przykładowo materiał stropu widocznego na rys. 2 to dźwigary dwuteowe stalowe, najprawdopodobniej wyprodukowane w czasie budowy fortyfikacji czyli ~ 1897 roku. Na dźwigary nałożono blachę falistą na której wysypano warstwę wytlumiającą z żwiru i wylano widoczną na zdjęciu warstwę betonu o grubości 50 cm [12].

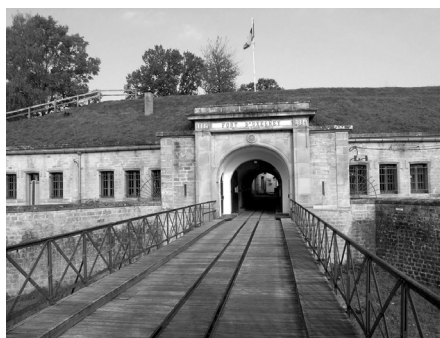
Być może, że dzięki tym opisom w raportach z budowy można będzie w przyszłości większym stopniu określić lub/i lepiej zabezpieczyć i wzmocnić szereg słabych miejsc w konstrukcjach murów fortecznych. Istniejące słabe miejsca w murach fortyfikacji powstały niezależnie pod wpływem czasu, czyli działania warunków atmosferycznych i innych czynników, w tym wspomnianej agresywnej destrukcji zieleni.

6. PRZYKŁADY REWITALIZACJI ZABYTKOWYCH BUDOWLI OBRONNYCH

Przedstawiane rewitalizowane obiekty militarne z XIX-tego wieku znajdują się na terenie Niemiec (Rys. 3), Francji (Rys. 4)

Rys. 3. Zrewitalizowany fort Twierdzy Ulm w Niemczech, rdzeń w centrum miasta. Fosa przed galerią strzelecką obecnie pełni rolę miejskiej fontanny. [6] oraz na pograniczu Austrii i Włoch na przełęczy Predil (Rys. 5). Całość zabudowy fortecznej twierdzy Ulm (Rys.3) jest terenem spacerowym mieszkańców miasta. Budowle dawnych obiektów militarynych zostały zrewitalizowane i częściowo odbudowane oraz zaadaptowane do nowych funkcji. W obiektach tych znajdują się restauracje, kawiarnie, muzea (Rys.3,4,5).

Rys. 4. Twierdza Epinal we Francji. Wejście do rewitalizowanego kompleksu militarnego, w którym przewidziano muzeum i kawiarnię [6].

Rys 5 Fortyfikacja polowa na przełęczy Predil na wysokości 2000 m n.p.m. Pogranicze Austrii i Włoch. Budynek koszar, obecnie muzeum Twierdzy [6,9].Obiekty te zostały wyposażone w nowoczesne układy sanitarne i ochrony ciepłej budynku.

7. PROBLEMY ZIELENI ZABYTKOWYCH FORTÓW, W TYM ZIELENI MASKUJĄCEJ

Zieleń fortów należałoby zaadaptować do nowego planowanego zagospodarowania przestrzennego Fortów jako relikw przeszłości czyli zachować jej funkcje w tym funkcję maskującą. Działania takie należy podjąć, jednak nie rezygnując przy tym z licznych innych wartości zieleni. Niezależnie od zabiegów rewitalizacyjnych murów zachowanych budowli należy powrócić do naturalnych funkcji zieleni w rozważanym środowisku. Byłoby to działania nie związane z potencjalnymi nowymi funkcjami obiektów fortyfikacji.

Rys. 6 Twierdza Przemysł Fort I „Siedliska.” Dziedziniec szczytowy z wejściem na dziedziniec środkowy, fragment koszar wojskowych. Na koronie wału widoczny jest niekontrolowany rozwój roślinności niszczący strukturę betonu. [5].

Obecnie pilnie należałoby chronić niszczące mury przed zielenią forteczną, nie niszcząc nic z charakteru, zasięgu i pierwotnego celu maskującego tej zieleni. Być może należy przeprowadzić nowe nasady tych samych gatunków zieleni na wcześniej zabezpieczonych i zrewitalizowanych murach fortecznych. W tym celu należałoby podjąć starania we współpracy z biologami i wyhodowanie rozsądnych gatunków, rosnących obecnie na murach i nie-bezpiecznie wrastających w nie. Zabiegi tego typu są charakterystyczne dla wielu zabytkowych obiektów ogrodowych np. są stosowane w ogrodach Wersalskich.

8. WNIOSKI

Wobec istnienia sprzyjających uwarunkowań, politycznych i gospodarczych, stwarzających ramy prawne możliwości dofinansowania części przedsięwzięcia rewitalizacyjnego w ramach Unii Europejskiej wydaje się, iż istnieje praktyczna możliwość podjęcia procesu zagospodarowania obszaru Fortów Twierdzy Przemysł jako Parku Kulturowego na wzór istniejących tego typu rozwiązań w Europie. Zgodnie z projektem Ustawy o Programach Rewitalizacji konieczne jest przed przystąpieniem do rewitalizacji sporządzenie studium uwarunkowań i strategii rozwoju gmin na terenie na których znajdują się omawia-

ne fortyfikacje. Istotnym wskazaniem dla opracowywania procedur rewitalizacyjnych obszarów lub/i poszczególnych obiektów mogą stać się sprawozdania z budowy fortyfikacji zachowane w Archiwach Wiedeńskich. Realizacja tego złożonego przedsięwzięcia rewitalizacyjnego tworząc m.in. nowe miejsca pracy, przyczyniłaby się do zrównoważonego rozwoju gospodarczego regionu.

SELECTED PROBLEMS OF REGENERATE FORTIFICATIONS OF TOWN PRZEMYSŁ

Summary: The target this work is prospectings solutions trade-off regenerate region and buildings fortification of Town Przemysł.

Literatura

- [1] Akta Kriegsarchiv Wien syg. akt KA. KM. Präs. 33-8/2 ex 1872. Por. Salis”Mein Leben..”, Bd. II.
- [2] Akta Kriegsarchiv Wien syg.akt KA. KM. Präs. 33-16/2 ex 1881
- [3] Akta Kriegsarchiv Wien, syg. akt KA. Mem. 12/418 ex 1875 r
- [4] Dzieniszewski W., *Procesy cieplno-przepływowe w budynkach*. KILiW PAN, Łódź 2005.
- [5] Fotografia, B. Bobusia, M. Gosztyła, M. Zub, *Plany Twierdzy Przemysł*. Archiwum Państwowe w Przemysłu Przemysł 2004 r.
- [6] Fotografia udostępniona przez mgr inż. T. Idzikowskiego ze zbiorów prywatnych
- [7] Forstner F., *Twierdza Przemysł*, Dom Wydawniczy Bellona W-wa 2000 r.
- [8] Idzikowski P., *Technologia osuszania murów*. Atlas budowlany, wrzesień-październik 2006 r.
- [9] Podręcznik rewitalizacji - zasady, procedury i metody działania współczesnych procesów rewitalizacji, Mefisto Editions, Warszawa 2003 r.
- [10] Prezydent Miasta Przemysła, Lokalny Program Rewitalizacji Miasta Przemysła, Przemysł 2005/2006.
- [11] Prokopska A., *Morfologia dzieła architektonicznego, Analiza metodo-logiczna wybranych morfologicznych układów środowisk naturalnego i architektonicznego*. Wydawnictwo. Politechniki Rzeszowskiej, Rzeszów, 2002 r.
- [12] Raport z budowy fortu „Optyń”, Statistischer Baubericht über den Bau des Gürtel-Hauptwerkes IV “Optyń”, Wien 1901.
- [13] Wiśniewski M., *O potrzebie sporządzania miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego jako warunku harmonizowania procesu rewitalizacji*. Międzynarodowa Konferencja Pro-Rewita, Rewitalizacja miast poprzemysłowych, rola dziedzictwa kulturowego. Łódź, 23-25 IX 2004.